

Potíže s češtinou

Různé významové motivace synonym pro ‚záchod‘

MILAN JELÍNEK

U synonym často pozorujeme, že bývají po stránce významové různě motivována. Činí nám to často potíže při překládání a ovšem také při učení se cizím jazykům. Nevím, zdali nepohorším některé čtenáře a čtenářky mého článku, když volím jako příklad pro rozdílnost významových motivací v češtině synonyma slova *záchod*. Různé významové motivace má jak označení místnosti, kde se vykonává tělesná potřeba, tak i nadávka, která vznikla zřejmě vztahením původního významu na nějakou nevhodnou osobu nebo věc.

Začneme nejběžnějším slovem *záchod*. Pojmenování bylo zvoleno podle jisté odlehlosti místa, jak na to ukazuje předpona *zá-*. Substantivum *záchod* je odvozeno od slovesa *zacházet* a jeho nový význam vznikl posunutím děje na místo, kam děj směřuje. Protože se slovo *záchod* řadí mezi výrazové prostředky, které souvisí s kulturním chováním člověka, neužívá se ho obyčejně jako nadávky. Je možné, že podnět k jeho vytvoření dala starší německá slova *Abort*, *Abtritt*, z nichž první v podobě *aport*, ovlivněné německou výslovností, udržovalo se jako vulgární název záchodu ještě v dobách první československé republiky. Na souvislost českého a německého slova ukazuje čes. předpona *zá-* a něm. *ab-*.

K citovaným výrazům můžeme přiřadit italské slovo *ritirata*, vytvořené od slovesa *ritirare* (nebo od reflexivní varianty *ritirarsi*). V češtině byla jeho hlásková podoba upravena na *reterát* asi v době barokní. Počáteční *re-* mohlo být přejato z němčiny nebo si tak upravila slovo hláskovou asimilací přímo čeština. *Reterát* byl označen podle místa, kam se člověk stáhl, *záchod* byl tedy s ním významově příbuzný. Italští etymologové pomýšlejí na souvislost s francouzským slovním spojením *cabinet de retraite*, které je starší než termín italský. Novodobé české slovníky upozorňují nejen na zastaralost slova *reterát*, ale i na jeho užívání jako nadávky. Snad nás překvapuje, že si čeština vypůjčila slovo z dosti vzdálené italštiny. Takových případů je však v oblasti hmotné kultury celá řada. České země měly zřejmě čilé styky se severní Itálií a je také možné, že se italská slova dostávala do naší řeči z jazyka italských řemeslníků a vojáků, kteří v českých zemích pobývali.

Pro hromadný, obyčejně otevřený záchod, jaký si vykopávali vojáci nebo různí táborníci, čeština si osvojila internacionální slovo *latrina*. Je doloženo už před 16. stol. v latině a z ní se rozšířilo do jazyků západní Evropy. Ve vojenském prostředí proniklo i do češtiny a v zúženém významu se dochovalo dodnes. Původně znělo **lavatrina*. Bylo odvozeno od slovesa *lavare* 'umývat

(se), koupat (se)'. Slovo *lavatrina* znamenalo původně asi místo, kde se vojáci nebo vůbec nějací pracovníci koupali.

K tomuto druhu označení, které ukazuje na odloučenost záchodu od místa pobývání pracovníků, patří i latinský výraz *locus privatus*. Do češtiny bychom jej přeložili asi jako 'odloučené místo'. Je doložen v řadě evropských jazyků přinejmenším od doby barokní, a to obyčejně bez substantiva *locus*. Ve slově *privát* pak došlo k hláskové úpravě *prevít*. Pojmenování záchodu se vytratilo, ale slovo zůstalo zachováno jako drsná nadávka, kterou označujeme nějakou záporně hodnocenou bytost nebo věc.

Příklady expresivního užívání slova *prevít* si můžeme vypůjčit ze Slovníku spisovného jazyka českého: nikdo to těm *prevítům* [=nacistům] nenařizoval (Norbert Frýd); kladívko mně překáží, zatracený *prevít* (Karel Poláček).

Dnes se záchody, obyčejně mají-li splachování, označují anglickým zkratkovým slovem WC. Proč se v českém prostředí prosadila anglická zkratka? Asi šlo zpočátku o vznešenější pojmenování a pak už o zvyk. Aspoň že se zkratka WC vyslovuje podle české abecedy [vécé], nikoli podle anglické [wisi] nebo dokonce [dabljúsi]. Zkratka vznikla z anglického výrazu *water closet*, který neznamená 'uzavřená voda', jak soudí Slovník spisovného jazyka českého, ale 'uzavřená komora s (tekoucí) vodou'. Chceme-li se česky vyjádřit explicitněji, můžeme navrhnout výraz *splachovací záchod*.

Anglický název se v evropských jazycích redukoval na slovo *klozet* (angl. *closet*) a čeština tyto jazyky následovala. Tvrdé zakončení anglického slova (na *-et*) rozhodlo o jeho zařazení k mužskému vzoru *hrad*. Pod vlivem nářečí slyšíme někdy *klozet* v podobě *glozet*, ale tuto výslovnost pocítujeme jako nespisovnou.

V 19. stol. se přihlásila o slovo francouzština. V ní se původní zdvojnásobení *toilette* s významem 'plátýnko' užívala už v 16. stol. k označení plátna prostřeného v uzavřené místnosti na zvláštním stolku a pak k pojmenování tohoto stolku. Rozšířením významu nabylo slovo *toilette* také významu 'úprava zevnějšku'. A odsud už nebylo daleko k pojmenování místnosti sloužící k takové úpravě a později i k označení záchodu. Vidíme, že cesta od malého plátna k záchodu je dost složitá a že francouzština dodala některým evropským jazykům, češtinu nevynechávajíc, nový výrazový prostředek. O tom, že se v našem jazyce dost rozšířil, svědčí počestění jeho pravopisu na formu *toaletu*. Zachovávání původní pravopisné podoby *toiletta* pocítujeme dnes jako zastaralý způsob písemného zaznamenávání tohoto slova.

Připojme ještě poznámku, že z němčiny pochází vulgární pojmenování *hajzl*, vzniklé z deminutiva *Häusl* 'domeček'. Podle svého původu se zdá neškodné, ale jeho užití se ve všech případech pocítuje jako vulgarismus.